

Miloš Tomčík:

Diachrónny a aktuálny aspekt v súčasnom slovenskom preklade

Anton Popovič definuje v knihe *Originál a preklad* pojem diachrónny preklad ako transpozíciu nesúčasného diela niektorej zo zahraničných literatúr do súčasného literárneho života konkrétnej národnej literatúry. Upozorňuje na to, že "...diachrónny preklad motivuje úsilie prijímajúcej literatúry obohatiť základný fond literatúry o chýbajúce diela alebo inovovať recepciu /opakovaný preklad/." ¹

Hoci tu ide o stručnú definíciu, možno ju pokladať za výstižnú a presnú. Jej autor sa tu opiera o bohatú faktografiu z literárnej histórie a vhodne v nej reflektuje prístupné bibliografické údaje o charaktere súčasnej slovenskej a českej /ale i zahraničnej/ prekladovej tvorby. Rozsah tejto štúdie nám nedovoľuje ísť do podrobností a do veľkej faktografickej šírky. Pokúsime sa preto naznačiť oprávnenosť Popovičovho poňatia pojmu diachrónny preklad iba na niektorých slovenských príkladoch.

Keď čo len zbežne listujeme v úvahách, uverejňovaných v ostatných rokoch u nás v časopisoch, v recenziách, v doslovoch k niektorým prekladom, v teoretických monografiách, zisťujeme, že v nich dominuje jedna základná myšlienka: musíme dohnať to, čo staršie generácie pre nepriaznivé kultúrnospoločenské okolnosti, pre žánrovú limitáciu pôvodnej tvorby, pre jej obmedzené funkcie i zúžené čitateľské recepcie nemohli uskutočniť. Nie sme jediní v takomto postavení, takže nemusíme mať z množstva doteraz neuskutočnených prekladateľských úloh komplexu. Veď aj tie diela, ktoré súčasné publikum nemalo možnosť ešte čítať v slovenskom preklade, fungovali v minulosti - teda na diachronickom pláne - cez iné jazykové podoby v našom

kultúrnym povedomí ako opornom bode pre postupné formovanie slovenskej národnej kultúry s jej špecifickými znakmi. V predromantickom období, keď na Slovensku plnila čeština ešte funkciu národného spisovného jazyka, treba pokladať dobové české preklady za spoločné české a slovenské kultúrne dedičstvo. A to aj napriek tomu, že v súčasnom období slovenská prekladová tvorba sa usiluje o realizáciu tzv. opakovaných prekladov, čiže o modernejšiu transpozíciu starších inonárodných diel, ktoré zohrali vo svojej epoche dôležitú ideovoestetickú úlohu a ktoré by sa práve preto mali opäť stať aktívnou zložkou súčasnej recepcie literatúry v jej širokom historickom diapazóne.

Tento spôsob prístupu súčasného slovenského prekladu k starším epochám európskej literatúry by bolo možné ilustrovať aspoň na jednom príklade. V tomto období sa pripravuje prvé slovenské vydanie satirickej prózy, ak chcete filozofickoetickej eseje, Chvála pochabosti od Erazma Rotterdamského. Pre mnohých čitateľov bude to určite objav. No v slovenskom kultúrnom kontexte, hoci ešte v národnom zmysle slova nie celkom rozvinutom, Erazmovo dielo *Encomion moriae seu laus stultitiae* /1509-1511/ pôsobilo na formovanie slovenského humanizmu už v jeho latinskom origináli i v jeho českej a nemeckej verzii takmer bezprostredne po jeho vzniku. Veď je pozoruhodné, že Řehoř Hrubý z Jelení preložil do češtiny Chválu pochabosti už roku 1513, kým nemecký preklad tejto prózy vyšiel roku 1532.

Na dôkaz toho, že slovenská prekladová tvorba nezačínala v súčasnom období od nultého bodu a že slovenský preklad vo vzťahu k východiskovým literatúram nebol prvým dotykom s nimi, ale že tu išlo v ostatných troch-štyroch desaťročiach o "ich inovačnú recepciu", teda o opakovaný preklad, máme ešte výraznejšie príklady v porovnaní s tým, ako sme to práve uviedli: preklady Jána Hollé-

ho z antickej literatúry, najmä jeho básnický prekladateľský debut "Rozličné básne hrđinské, elegiacké a lirické" /1824/ a jeho úplný preklad Vergiliovej "Eneidy" /Trnava, 1828/ v bernolákovskej slovenčine. Ján Hollý ako klasik slovenskej literatúry má význam pre súčasný slovenský preklad najmä v dvoch rovinách: a/ tvorí vertikálnu, hĺbkovú os slovenského prekladu; b/ jeho diela, ktoré chápeme zčasti ako klasicistické, no v každom prípade ako klasické, dali podnet k vnútrojazykovému prekladu. Po prebásnení Selaniek Jánom Kostrom pribúdajú v súčasnom období ďalšie literárne diela Jána Hollého v súčasnej slovenskej spisovnej norme zásluhou Ľ. Feldeka, J. Mihalkoviča, V. Turčányho, J. Buzássyho a Š. Moravčíka.

Prekladateľské dedičstvo Jána Hollého - podobne ako oniečo neskoršie K. Kuzmányho, A. Sládkoviča, P. O. Hviezdoslava - zostalo doteraz živé, pri čom sa v našej prítomnosti nepovýšilo na záväznú normu. Naopak. Podnecovalo a podnecuje ku generačnej prekladateľskej diferenciácii a k uplatňovaniu individuálnej prekladateľskej poetiky. Keď zostaneme len v oblasti antickej gréckej a rímskej literatúry, zisťujeme v jej súčasných slovenských prebásneniach na jednej strane dôsledné uplatňovanie filologickej prekladateľskej školy v diele M. Okála, I. Šafára, a na druhej strane mnohotvárne realizácie antického hexametra, pentametra a iných strofických a veršových foriem v prekladateľskej tvorbe V. Mihálika, V. Turčányho, Ľ. Feldeka a viacerých ďalších. Ich preklady starších literárnych diel sa vo väčšine prípadov pridržiavajú názoru J. Levého² i nedávno zosnulého A. Popoviča, že v prekladoch treba zachovať špecifické vlastnosti originálu a že sa treba zároveň usilovať metrickými, rytmickými, rýmovými, metaforickými prostriedkami cieľových jazykov umocňovať estetické informácie o pôvodine a približovať ich tak recepčným dispozíciám súčasného publika.

Takáto prekladateľská prax sa osvedčila nielen v

prípade prekladov z antickej literatúry, ale aj pri prekladoch provensálskej poézie, pri Danteho Božskej komédii vo Felixovom a Turčányho slovenskom spracovaní /napr. zachovávanie sonetov, ballád, kancón/, pri prekladoch W. Shakespeara /napr. modernejšie a významovo presnejšie poňatie Shakespearovho textu v prekladoch J. Kota a J. Boora, ako to bolo u P. O. Hviezdoslava/ až po Váľkove preklady francúzskych symbolistov a impresionistických básnikov z konca 19. a zo začiatku 20. storočia. Tu sa ukazuje, že diachrónny preklad plní najmä v takých literatúrach, ktorých vývinový proces sa vyznačuje značnou diskontinuitou - a sem patrí aj slovenská literatúra - nielen informatívnu, ale aj komplementárnu funkciu a že sa často stáva školou poetiky a náročného básnického remesla. Tak môže diachrónny preklad rozvíjať a umocňovať aj aspekty aktuálneho prekladu a zúčastňovať sa na nových premenách súčasnej pôvodnej literárnej tvorby. Na tento moment upozorňuje V. Turčány, ktorý hovorí o vzťahu medzi pevnými veršovými a strofickými formami staršej európskej literatúry a modernou poéziou, založenou vo väčšine prípadov na voľnom verši, že v medzivojnovom období "...mladí básnici potrebovali pre svoje umelecké zábery oslobodiť sa od bremena zautomatizovaného presného rýmu. Ale dnes, ktovie! Sme skôr v opačnej situácii, keď presila voľného verša začína stierať hranicu medzi poéziou a prózou, takže je tu možno podobný moment, v ktorom však pozitívnu úlohu pre vývoj súčasnej poézie môžu zohrať preklady s rytmicky presnými, zvukovo bohatými a významovo dosiaľ neobjavenými rýmovými spojeniami."³

Diachrónny aspekt v preklade sa nedá časovo ohraničiť. Čím viac sa rozširuje rozpätie literárneho dedičstva a čím viac sa kryštalizuje špecifický charakter rozsiahleho spektra národných literatúr, tým viac bude treba sprístupňovať novým čitateľským generáciám pomocou prekladu doteraz pre nás ešte neobjavené alebo málo známe ideovoeste-

tické hodnoty týchto literatúr. Táto úloha sa však nemôže uskutočňovať na úkor iných funkcií prekladu; najmä tých, ktoré majú na mysli potreby súčasného literárneho procesu, inováciu jednotlivých literárnych žánrov a ich nového recepčného uplatnenia. Tu ide o aktuálny aspekt prekladu, ktorý je dôležitý v každej národnej literatúre a ktorý je najvhodnejším prostriedkom na sústavné zabezpečovanie aktívneho medziliterárneho procesu.

Aktuálne hľadisko prekladu a jeho začleňovanie do súčasných potrieb literatúry a spoločnosti nie je nijakou novinkou. Preklad plnil najmä od renesancie a humanizmu, keď sa z lona latinčiny postupne uvoľňovali svojbytné národné jazyky ako príznaky osobitných národov, aktuálne dobové poslanie. V našich podmienkach to bolo predovšetkým od vrcholnej fázy národného obrodzenia; to znamená od romantizmu, ktorý dal českej literatúre Máchov Máj a slovenskej poézii Sládkovičovu Marínu. V tom čase vystúpila do popredia aktuálna funkcia prekladu viac ako v období klasicizmu. Jej poslaním bolo umocniť vnútorné premeny jednej i druhej národnej literatúry za pomoci iných blízkyh, najmä slovanských literatúr.

Nové napriamanie literatúry pochopil v druhej polovici tridsiatych rokov minulého storočia K. Kuzmány, ktorý uznával nielen umeleckú originalitu Máchovho Mája a bránil ho proti kritickým názorom J. K. Chmelenského, ale ktorý sa aj pokúsil o prvé preklady z poézie A. S. Puškina. Hoci umelecká úroveň týchto prekladov bola nízka a hoci sa Kuzmányho prekladateľské postupy obmedzovali na takmer mechanický lexikálny prepis ruského originálu do dobovej literárnej češtiny, jednako aj v tejto "nedokonalej" forme sa aspoň čiastočne odokryvalo novátorstvo a bohatstvo Puškinovej literárnej reči, väziacej v zdrojoch národného ľudového jazyka. Táto okolnosť pôsobila kladne na rozvoj tematiky, motivických prvkov, syntaktickej, veršo-

vej a metaforickej výstavby slovenskej a českej romantickej poézie.

K typologickým zmenám slovenskej literatúry pod vplyvom zahraničnej literatúry dochádzalo aj vtedy, keď slovenskej kultúre chýbali príslušné preklady. Príznačné je to napr. pre formovanie symbolizmu v diele Ivana Krasku. Hoci dnes oprávnene hovoríme, že Kraskova poetika má niektoré analogické vlastnosti s tvorbou Ch. Baudelaira a P. Verlaina, a že autor zbierok *Nox et solitudo* /1909/ a *Verše* /1912/ uskutočnil v nich osobitnú podobu slovenského symbolizmu, je isté, že Krasko sa vo svojej novej umeleckej orientácii nemohol opierať o slovenské preklady francúzskeho symbolizmu. Tu využíval české preklady modernej francúzskej poézie, ako aj pôvodnú českú lyriku /K. Hlaváček, O. Březina, A. Sova, P. Bezruč/ a pôvodnú rumunskú postromantickú básnickú tvorbu /M. Eminescu/. V podobnej situácii bola aj literárna generácia medzivojnového obdobia. Počnúc Ladislavom Novomeským a končiac skupinou mladých nadrealistických básnikov, prenikali do slovenskej lyriky niektoré znaky poetických princípov G. Apollinaira; a to vo chvíli, keď nebolo ešte nijakých slovenských prekladov z jeho diela. Aj v tomto prípade hrala sprostredkujúcu úlohu česká prekladateľská tvorba /Čapkova antológia *Francouzská poezie nové doby*/ a pôvodná česká lyrika. Nebolo to inak ani so slovenskou recepciou V. V. Majakovského. Literárna publicistika sa často dotýkala jeho diela. Viacerí básnici prevzali strofickú a veršovú výstavbu jeho lyriky. Na túto tendenciu pôsobila však viac dobová atmosféra ako vlastné slovenské preklady poézie V. V. Majakovského. Pravdaže, ani v tomto prípade nemožno obísť vplyv českých prekladov z jeho diela. Okrem toho treba tu rátať s priamymi kontaktmi skupiny DAV s revolučnou ruskou sovietskou literatúrou.

V ostatných troch-štyroch desaťročiach sa situácia v slovenskej a českej prekladovej tvorbe vyrovnala. Týka

sa to najmä funkcie aktuálneho aspektu v preklade. Obidve naše národné literatúry sa rozvíjajú od roku 1945 nielen vo vzájomnom spolužití, ale reagujú rovnakým spôsobom aj na zahraničné podnety, ktoré by mali umocňovať ich socialistický ideový a umelecký typ. Ján Vilikovský píše vo svojej knihe Preklad ako tvorba o danej veci toto: "Preklady krásnej literatúry umožňujú pôsobiť na domáci literárny vývin a usmerňovať ho; v prelomových obdobiach umožňujú predložiť čitateľstvu hodnotnú literatúru žiadúceho ideového zamerania bez toho, aby sa muselo čakať na pomalší a neraz zložito prebiehajúci vývin domáci. Tak po oslobodení sa u nás vo zvýšenej miere prekladá sovietska literatúra ako ukážka diel socialistického realizmu."⁴

Orientácia našich literatúr na socialistický realizmus neprebíhala mechanicky iba pod vplyvom prekladov zo sovietskej literatúry alebo z tvorby iných národných socialistických kultúr. Tu pôsobili aj vlastné tradície, ktoré sa rozvinuli v tvorivej praxi i v marxistickej literárnej teórii a kritike najmä v tridsiatych rokoch nášho storočia. Z hľadiska prekladovej aktivity v Československu v ostatných desaťročiach treba však pripustiť, že ak prevažná časť slovenských a českých prekladov sa zakladá na sovietskych predlohách, muselo sa to prejavíť aj v typologickom poňatí a v typologických premenách socialistického realizmu v pôvodnej tvorbe.

Reagenciu našich literatúr na sovietsku slovesnú tvorbu uvedeného obdobia treba chápať ako uplatňovanie aktuálneho aspektu v prekladateľskej činnosti. Z tohto hľadiska umožňovali prekladatelia sovietskej literatúry nášmu publiku, aby sa oboznamovalo s jej klasickými a objektívnymi umeleckými hodnotami, predstavovanými napr. tvorbou M. Gorkého, V. V. Majakovského, A. N. Tolstého, K. G. Paustovského, L. Leonova, K. Fedina atď. Do nášho literárneho a duchovného kontextu sa však dostali v určitých obdobiach aj akýsi "modeloví" romanopisci. Tak to bolo napr.

s V. Ažajevom a jeho románom Ďaleko od Moskvy, S. Babajevským a jeho dielom Rytier zlatej hviezdy atď. Romány tohto typu pôsobili na typologickú podobu socialistického realizmu u nás začiatkom päťdesiatych rokov.

Priechod do nového obdobia slovenskej a českej prekladovej tvorby z ruskej sovietskej literatúry predstavuje novela M. A. Šolochova Osud človeka, ďalej celý rad próz reportážneho charakteru, od ktorých vedie viac-menej súvislá línia až po súčasnosť, kde majú dominujúce postavenie desiatky autorov ako nová vlna sovietskej prózy aj so širokým medzinárodným uznaním. Spomeňme tu aspoň niektoré mená: Bondarev, Rasputin, Šukšin, Trifonov, Belov, Astafjev, Dumbadze, Ajtmatov, Jevtušenko, Okudžava, Kim, Balkušis atď. Títo autori dali príležitosť slovenským a českým prekladateľom na kvalitnejšie preklady a na prezentovanie individuálnej poetiky socialistického realizmu, ako ho interpretuje napr. D. F. Markov: "Socialistický realizmus je historicky otvorený, ustavične sa obohacujúci systém umeleckých foriem."⁵

Čez prizmu takéhoto poňatia socialistického realizmu je možné pristupovať aj k dielam ostatných súčasných národných literatúr, vyberať i osvojovať si z nich objektívne umelecké hodnoty a pomocou nich uplatňovať aktuálny aspekt v prekladovej činnosti vzhľadom na potreby súčasnej slovenskej a českej literatúry. Hoci diachrónny a aktuálny aspekt prekladu má svoje špecifické znaky, tieto dve hľadiská sa navzájom dopĺňajú a prelínajú. V takejto jednote pôsobia aktívne aj na pôvodnú literárnu tvorbu.

P o z n á m k y

1. P o p o v i č A.: Originál - preklad. Bratislava 1983.
2. L e v ý J.: Umění překladu. Praha 1963. II. doplnené vydanie pripravil a úvod napísal K. Hausenblaus. Praha 1983.
3. T u r č á n y V.: Preklady. Bratislava 1980.
4. V i l i k o v s k ý J.: Preklad ako tvorba. Bratislava 1984.
5. M a r k o v D.F.: Estetická šírka socialistického realizmu. In: O socialistickom realizme. Bratislava 1976.